

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

6-2020

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Л. Бегимкулова	
Қора тотор ва ироқликларнинг Мовароуннаҳрдан кўчиши ҳамда унга таъсир қилган омиллар.....	171
Ш.Рискулов	
XIX асрнинг сўнгги чораги ва XX аср бошларида Афғонистондаги геосиёсий вазият.....	174
А.Нишонов	
Фарғона водийсининг биринчи шайбоний ҳоқими.....	179
С.Мўминов, Н.Кўлдашев	
Навоийнинг сўз қуввати.....	182
Ф.Маматкулова	
“Тоҳир ва Зухра” достонининг Қашқадарёга хос талқини.....	185
Ш.Низамова	
Тахаллуслар билан боғлиқ шеърий санъат ва унсурлар хусусида.....	189
М.Нуъмонжонова	
Зебо Ғаниева жасорати.....	193
С.Хақназарова	
Абдулла Шер ижодида Ватан манзаралари.....	196
М.Хамидов	
Ўзбек шеъриятида Машраб образи талқини.....	198
Г.Ҳимматова	
Характер руҳияти психологизми (Қўчқор Норқобил ижоди мисолида).....	201
И.Доронина	
XX аср адабиётида модернистик оқимлар, футуризмнинг ўзига хос хусусиятлари ва унинг ҳар хил турлари.....	204
Э.Гиздулин	
И.Бродский лирикаси турларининг хилма-хиллиги.....	207
Г.Розиқова, Э.Маруфова	
Ўзбек тили лексикасининг шакл ва маъно жиҳатидан ўзгариши.....	210
Д.Юлдашева	
Болаларга хос оғзаки ва ёзма матнларнинг яратилишида лингвистик гештальт хусусида.....	214
Н.Умарова, Х.Фаттоҳов	
Арабча ўзлашмалар ва уларнинг Навоий асарларида қўлланиши.....	217
Н.Расулова	
Тиббий терминлар ўқув луғатини тузиш тамойиллари.....	220
М.Саидова	
К.Болдикнинг “Адабиётшунослик терминларининг қисқача изоҳли оксфорд луғати”даги мураккаб таркибли адабиётшунослик терминлари таҳлили.....	223
Н.Каримова	
Тил материалларини ўрганишга ёндашувнинг долзарб масалалари.....	228
З.Позилжонова	
Маданиятлараро мулоқотда новербал мулоқот турлари.....	231
Н.Турсунова	
Фраземанинг тил бирлиги мақоми хусусида.....	235
Ф.Анварова	
Хорижий тилларнинг давлат тилида иш юритувчилар фаолиятида тутган ўрни.....	238
Ф.Раҳматов, М.Ахмаджонов, М.Мирзарахимов	
Клиент сервер технологиясига асосланган реал вақт тизимларида Firebase NoSQL базаларидан фойдаланиш	243
ФАНИМИЗ ФИДОЙИЛАРИ	
Халқпарвар, ватанпарвар, забардаст файласуф олим (1929-2003).....	246

УДК: 8-1

ЎЗБЕК ШЕЪРИЯТИДА МАШРАБ ОБРАЗИ ТАЛҚИНИ

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА МАШРАБА В УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ

INTERPRETATION OF THE IMAGE OF MASHRAB IN UZBEK POETRY

М.Хамидов¹¹М.Хамидов

– ФарДУ докторанти.

Аннотация

Мақолада Ойбекнинг “Машраб” шеърида Машраб образи талқинидаги ўзига хосликлар ёритилган. Шеърий санъатлар, тасвирий воситалар, бадий тафсиллардан фойдаланишидаги шоир маҳорати тадқиқ этилган. XX аср ўзбек адабиётида “Машраб” шеърининг ўрни ва аҳамияти кўрсатиб берилган.

Аннотация

В статье освещены особенности трактовки образа Машраба в поэме Айбека “Машраб”. Исследуется мастерство поэта в использовании поэтического искусства, изобразительных и художественных средств. Показаны роль и значение поэмы “Машраб” в узбекской литературе XX века.

Annotation

The article highlights the peculiarities of interpretation of the image of Mashrab in Aybek's poem “Mashrab”. The author explores the poet's skill in using poetic art, visual means, and artistic means. The role and significance of the poem “Mashrab” in Uzbek literature of the XX century is shown.

Таянч сўз ва иборалар: шеърий санъатлар, тасвирий воситалар, маҳорат, шеърият, ўзбек адабиёти, Машраб образи, бадий тафсил.

Ключевые слова и выражения: поэтическое искусство, изобразительные средства, мастерство, поэзия, узбекская литература, образ Машраба, художественная деталь.

Keywords and expressions: poetic art, visual means, skill, poetry, Uzbek literature, image of the Mashrab, artistic interpretation.

Ўзбек шеъриятида биринчи марта Бобораҳим Машраб образини акс эттирган ижодкор Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек ҳисобланади. Унинг “Машраб” номли шеъри 1937 йилда босилиб чиқди. Биринчи марта “Қуёш қўшиғи”да, сўнг “Танланган асарлар”и ва “Асарлар”ининг биринчи томларида эълон қилинди.

Шеър шоир архивида сақланаётган кўлэзма нусхада дoston деб аталган. Афтидан, шоир ўзининг “Юлдузлар” туркумида тасвирланган машҳур сиймолар - Алишер Навоий, Бобораҳим Машраб, А.Пушкин, М.Горький тўғрисида лирик дostonлар ёзишни кўзда тутган ва аксарият ҳолларда ўз ниятини амалга ошира борган. Маълумки, Ойбек яратилажак образларини аввало шеърларида акс эттирган. Сўнг ушбу образлар унинг лиро-эпик асарларига кўчган. Кейин қисса ва романлар яратилишида асос бўлган.

Жами саксон мисрани ташкил этувчи шеърнинг ҳар бир банди бешлик сатрларидан иборат бўлиб, 6+5 тарздаги ўн бир бўғинли вазндадир. Машраб ҳақида турли қарама-қарши фикрлар ҳукмрон бўлган, мумтоз адабиётимиз намояндалари ҳақида ижобий фикр айтиш қалтис ҳисобланган шўро даврида

унга бағишлаб асар яратишнинг ўзи жасорат эди. Шу боис Ойбек давр талабини ҳисобга олган ҳолда “сиз ҳам, кабоб ҳам куймайдиган” йўсинда оловқалб, ҳақиқатпараст, халқпарвар, тиксўз шоир қиёфасини яратишга эришади. Шоир маҳорати туфайли тарихий ҳақиқатни айтиш мумкин бўлмаган даврларда у бадий ҳақиқат асосидаги Машраб қиёфасини яратади.

Шеърнинг дастлабки

Сочлари потила, кўзлари махмур,
Кўзларда сачрайди қора, кучли нур.

Саратон қуёши, қиш изғирини

Ишламиш юзларнинг маъно, сирини...

Давлати – қалб шеъри ва эски танбур.

Кулоҳдан тошарди жингалак сочи,

Мағрур ва кўрканди ҳар қачон боши.

Ташир ҳам қиш, ҳам ёз бир кўсқи пўстин

(Унда қолмагандир ямоқсиз ўрин),

Белида каттакон бир носқовоғи... [1, 63]

сатрларидаги потила, кулоҳдан тошган жингалак сочлар, қора кучли нур сачраган махмур кўзлар, эски танбур, ямоқсиз ўрин қолмаган кўсқи пўстин, каттакон носқовоқ сингари портрет-деталлар Машрабнинг

дарвешона ва шоирона қиёфасининг яратилишига хизмат қилган. “Саҳролардан шамол каби ошиб ўтувчи”, оёқларига тиканлар майса бўлган, илҳом ва сози ёлғиз ҳамдами бўлган ижодкор Машраб тасвири кейинги шеър банднинг асосини ташкил этади. Адабиётшунос А.Сабирдинов таъкидлаганидек, “Машраб” шеърда Ойбек “...Буюм орқали, ташқи тафсиллар орқали Машрабнинг маънавий оламига кириб боради. Унинг касбига, қилиқларига, ички оламига ва ташқи қиёфасига хос чизгиларни тасвирлаш жараёнида у яшаган даврнинг аниқ манзарасини гавдалантиришга эришади” [2,9].

Шеърда ташқи қиёфага хос жиҳатлар акс эттириладигандек туюлса-да, аслида ушбу чизгилар воситасида Машраб сажиясига хос жиҳатлар ўз ифодасини топган. Машрабга хос некбинлик, гўзалликка ташналик фазилатлари шеърнинг

Бир ҳовуч сув ютиб тоза чашмадан,
Ясланар тошларга, ёзилар бадан.
Осмонни бир томчи мовий ёш каби
Эритар кўзларнинг жонли оташи;
Тақир тошларда у кўради чаман

мисраларида талқинини топган.

Табиийки, Ойбек Машраб қиёфасини яратишда халқимизнинг шоир шахсияти ва ижодида бўлган беқиёс меҳрини ифодаловчи халқ дostonлари ва қиссаларидаги ривоят ва афсоналардан таъсирланган. Халқ китобларидан бўлган “Қиссаи Машраб”да шундай воқеа баён этилади: “Алқисса, шоҳ Машраб бу муножотни ўқиб, Туркистонга кирдилар. Шу л келганларича, бориб ҳазрати султоннинг марқадлариға миндилар. Ҳазрати султон шоҳ Машрабни кўтариб, ташладилар, яна миндилар ва дедиларки: “Эй Бузруквор, бардошт қилинг, ман меҳмондурман”. Андин сўнг Туркистон аҳли бу ҳолдин хабар топиб келдилар. Қарасалар, бир қаландар қави ҳайкал, сурхинрў, шахло чашм, пайваста абрў, сочлари фатила-фатила гирди камариға тушган, муҳаббатнинг бодасига ғарқ бўлгон. Ҳалойиқлар шоҳ Машрабни бу ҳолда кўруб, ҳайрон қолдилар. Андин сўнг ҳамалари келиб, шоҳ Машрабни зиёрат қилиб, қўлларини кўзлариға суртобердилар. Андин сўнг Туркистон аҳли “бу одам авлиё эмасму?” деб улуғ кичик ҳамалари ихлослари ҳаддин зиёда қилдилар. Шоҳ Машраб айдилар: “Эмди мунда турғудек бўлмадим”, - деб Тошканд шаҳриға қараб равона бўлдилар” [3,111]. Ойбек Машраб образини яратишда ушбу маълумотлардан ҳам самарали

фойдаланганлиги шеърнинг кейинги бандларида яққол кўзга ташланади:

Оёғи босмасдан шаҳар қопқасин,
Хабари тўлқиндек тарқарди, локин
Маҳалла, чойхона, тақя ва гузар
Минутни соат деб йўлга кўз тутар,
Кўрмаган чизарди шоир сиймосин.

Юқоридаги сатрларда халқнинг Машрабга бўлган юксак эҳтироми ифодаланган бўлса, қуйидаги сатрларда унинг беғубор, самимий характери болаларга бўлган муносабатида ҳамда болаларнинг унга бўлган чексиз меҳру муҳаббати тасвирини топгандир:

Ана, шоир келар..., Бир тўда бола –
Унинг орқасида ажралмас соя.
Кўзлар акс этади муҳаббат, мароқ,
Уни билиш қийин: гўё «жуфи тоқ».
Асрлар кўрмаган ажиб девона.

Ойбек “Асрлар кўрмаган ажиб девона” сатрларини яратишда “Шоҳ Машраб қиссаси”даги ушбу маълумотлардан яхшигина хабардор бўлган: “...Шоҳ Машраб озурда хотир бўлиб, даргоҳдин мағмуми паришон аҳвол Ёрканд тарафга равона бўлдилар. Бир дамда ўзларини Ёрканд вилоятида кўрдилар. Ёрканд аҳли Машрабни кўрмоққа орзуманд эдилар, пешвоз чиқиб, кўрдиларки, бир оташ нафас, жазб ҳолатлиғ, сочлари патила-патила, гирди камариға тушган, оташи ишқ жабҳасидин аланга уруб турубдур. Ёрканд ҳокими келиб зиёрат қилди. Тамом одамларға беҳудлик рўй берди. Ёрканд охунларининг шогирдлари айдилар: “Эй, тақсир, Охунум, банги қаландарни олдиға пешвоз чиқиб бўлурму? Тамоми аъзоси очуқ келадур?” Охунд айдилар: “Эй ёронлар, хато қилдинглар, бориб зиёрат қилинглар!” дедилар. “Авлиёликни бир нишонаси шулдур”, дедилар. Ёронлар келиб, мулоқот қилдилар. Шоҳ Машраб буларни бир назар билан кибри анониятларини кўнгилларидан дуо қилдилар. Ҳаммалари софдил бўлиб, ақоларидин сару побарҳна сайҳа тортиб, юрдилар” [4,15].

Шеърда Машрабнинг бойликка қизиқмаслиги, мол-дунёга ўч шахсларга нафрати олтин танга тутган қандайдир бир зотнинг тангасини пичинг ила кулиб отиб юборишида, усиз ҳаётнинг рангин ва сеҳрли деб билишида кўринади. Ўтин қаловга эпчиллиги, олов ва дудни севиши, кафтида чўғларни мохирлик билан ўйнатиши қаландарона ҳаётда тобланганига ишорадир. Унинг оловда қуёш жилвасини кўриши олов табиатли эканини ҳам англатади. Машрабнинг бақувват ва тобланганлиги каттакон чилимидан бир қарич ўт чиқиб тутунлар

булутга айланишида ифодаланган бўлса, санъатга, адабиётга юксак ихлоси қуйидаги сатрларда аксини топган:

Чилим тугар, сўздан — созга келар гал,
У қаттиқ чертарак ўқийди ғазал.

Жаранглар ҳавода баланд, хуш овоз,
Ҳаммаси табиий, унда йўқ пардоз,

Рухларнинг қаърида ёқади машъал[1,64].
мисраларида соз чалишининг устаси, хуш овоз соҳиби Машрабдаги руҳларни ром этиш маҳорати мадҳ этилади. Унинг хуш овози барчани ўзига асир этган. “Туя миниб келган сахройи қозоқ”дан токи косиб, бўзчи, деҳқонгача унга қулоқ берганлар. Машраб чалган куйнинг таъсири барчанинг бошини тебратишга мажбур этади.

Оддий ҳаётни, “жун тўқимни кимхобдан тўн”дан аъло билиши, сўзи халқни гоҳ қаттиқ кулдириши, гоҳ эса қалблардан оҳ урдириши, ҳар гўшанинг маълумлиги Машрабнинг камтарона ҳаётига, сўзга чечанлигига, дарбадар қаландарона ҳаётига ишоради. Беқарор девонанинг қўним билмас ҳаёти, разил мударрис, муаллимларга мағрур эгилмаслиги, сўз ва фикр тигининг кескирлиги, ундаги ҳар бир иш ва қилиқ чуқур мантиққа эгалиги Машрабнинг донишманд қиёфаси, сажиясини намоён этади. Машрабдек буюк шахснинг қадрига етмаган замонга айбнома қуйидаги банддаги сатрлар асосини ташкил этади:

Қалбаки эътиқод, қалбаки ахлоқ —
Асрлар чириган, сасиган ботқоқ
Ҳеч қачон бўлмади унинг нафасин...

Оппоқ дасторларга тўкиб тувагин,
Исбот қила олар: нақ ундадир ҳақ[1,65].

Шеърда Машрабнинг бу дунёнинг иззат-икромларига нафрати, оддий турмушни аъло билиши, “оппоқ дасторларга тўкиб тувагин” исбот қила оладиган тафаккур эгаси эканлиги ёритила боради.

Қочади ҳар ерда кошоналардан,
Шоҳ дўстлар чиркинроқ бегоналардан.
Ис босган кулда топар ранг, зиё,
Хон қиз бўлполмас ишқига Лайло,

Қидирар қуёшни майхоналардан... [1,65]
Шеърнинг сўнги бандида Машрабга шоирнинг юксак эҳтироми акс этган ўзига хос мадҳияси ўрин олган.

Булутдай кезса халқ ичидан шоир,
Хотираси қуёш қаби қоладир.

Кўнгли кўтаргунча ҳар даргоҳ гулшан,
Билинмас нашъаси, ғами нимадан,
Ҳаёти минг қуроқ бир афсонадир[1,65].

Нашъаси ва ғами нимадан экани билинмайдиган, афсонага айланган Машрабнинг сирли ҳаёти шеърда ўзига хос ифодасини топган. “Маълумки, булут ёмғир томчиларига айланиб, ерга синганида майсалар унади, борлиқ ҳаракатга келади. Ойбек булутнинг ана шундай яратувчилик, ундурчилик хусусиятидан фойдаланган ҳолда чуқур фалсафий ифодага эга сатрлар яратади. Аммо оламнинг яшил либосга бурканишида, майсаларнинг бўй чўзишида қуёш нурларининг ҳам аҳамияти каттадир. Шоир асарларининг халқ қалбидан ўрин олиши, яхшилик уруғларининг унишига ёрдам бериши ёмғир томчиларининг хизматига ўхшашдир. Машраб жисми — ўткинчи. Бу жиҳатдан ҳам у бир шаклдан иккинчи шаклга кириб турувчи булут кабилдир. Аммо Машраб хотираси — қуёшдек порлоқ ва абадий, асарларининг ёрқин таровати ҳеч қачон сўнмайди, демоқчи бўлади Ойбек. Шеърдаги “булутдай” ва “қуёш қаби” ўхшатишлари ўртасидаги маъно контрасти ана шу тарзда умр ўткинчилиги билан ҳаёт абадийлиги ҳақидаги фалсафий фикрни ифодалашга хизмат қилади”[2,10-11].

Хуллас, Ойбек ушбу шеърда Машрабнинг оддий, халқпарвар, ҳақиқатгўй шоир, санъаткор сифатидаги қиёфасини гавдалантиради. Унинг қаландарона ҳаёти, бу дунё ҳашамларига нафрати ҳаққоний ёритилгани асар муваффақиятини белгиловчи жиҳатлардандир. Ушбу шеър тарихий сиймоларимиздан бўлган Машрабни халқимизга танитиш йўлидаги илк асар сифатида қимматлидир.

Адабиётлар:

1. Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Иккинчи том. — Т.: Фан, 1975.
2. Сабирдинов А. Ойбек шеърлятида сўз ва образ. — Т.: Akademnashr, 2010.
3. Қиссаи Машраб. — Т.: Ёзувчи, 1992.
4. Шоҳ Машраб қиссаси. — Ангрен: Шарқ, 1991.

(Тақризчи: А. Сабирдинов — филология фанлари доктори).